

Koltai Kornélia, Péchi Simon kiadatlan Biblia-fordítása (1634), Hungaria Judaica 23, MTA Judaisztikai Kutatóközpont, Budapest, 2011.

A Komoróczy Géza nevével fémjelzett Hungarica Judaica sorozat 23. köteteként igazi filológiai ritkaság látott napvilágot: Koltai Kornélia *Péchi Simon kiadatlan Biblia-fordítása (1634)* címmel Bethlen Gábor fejedelem egykori kancellárjának kéziratban maradt töredékes Biblia-fordítását adta ki, kísérő tanulmányokkal.

Péchi Simon az erdélyi szombatoság, vagyis az antitrinitárius felekezetből szerveződött, zsidósághoz közelítő vallási irányzat legnagyobb alakja. Héber fordításai nyomán lehetővé vált, hogy Erdély székelyek lakta vidékén a nem zsidó vallásban nevelkedett laikusok is megismerkedjenek a rabbinikus tanításokkal és a zsidó hagyománnyal. Ezt a célt szolgálták a zsidó vallásosság fontos munkáinak magyar nyelvű fordításai, így például a Misna *Pirqé ávot*, azaz *Atyák mondásai* című traktátusának magyarra ültetése (1620), ami világviszonylatban is kiemelkedő jelentőségű: az első európai nyelvű fordítás. Az 1630-as évekre datálható a szintén világelső teljes imakönyvfordítás, vagyis a hétköznapi és az ünnepi imakönyv együtt, továbbá különböző zsidó jogi tárgyú szövegek magyarra ültetése. Ebbe a sorba illeszkedik a jelen kiadásban közölt Biblia-fordítás is, amelyhez a fordító kommentárokat is fűzött, ahogy ő nevezte, *Jedzegetesseket*. Péchi Simonnak ez a vallási jellegű tevékenysége önmagában is hatalmas teljesítmény, melyet kutatni érdemes. Péchi tevékenysége azonban messze túlmutat a szorosán vett vallási fordítói működésen: művészi erejű, szépirodalmi értékű szövegeivel a magyar irodalom része, székely nyelvjárási sajátosságokat mutató nyelvezete pedig a kor irodalmi és székely nyelvjárási normájának értékes lenyomata.

Ez a felbecsülhetetlen értékű hagyaték tehát egyaránt ad feladatot a hebraisztika, a filológia, a magyar irodalomtörténet, a magyar nyelvtörténet és a fordítástudomány számára. Koltai Kornélia kiadása és kutatásai minden oldalról igyekeznek körüljárni a témát, és elhelyezni Péchi művét a kor és a különböző tudományok kontextusában, amihez az ad alapot, hogy a szerző egyaránt jártas a magyar nyelvészet és a hebraisztika területén.

A kötet alapja az ELTE Magyar Nyelvtudományi Doktori Iskolájában készített, és 2005-ben megvédett PhD-értekezés. A mostani változatban a Judaica Hungarica sorozat céljainak megfelelően a hebraisztikai vonások kerültek előtérbe, és ezt egészítik ki interdiszciplináris módon a többi terület szempontjai.

A Biblia-fordítás autográf kéziratát Koncz József találta meg a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban 1880-ban, jelenleg a Magyar Országos Levéltárban található. Megtálalásakor 594 oldal volt, ma a további rongálódások miatt már csak 530 oldal, ami mostani állapotában a Genesis 5. fejezetétől az Exodus 12. fejezetéig terjedő részt jelenti. Valószínűleg eredetileg a Genesis elejétől indult, ám vitatható, hol ért véget. Keletkezési helyét Péchi maga jelölte meg (az erdélyi Senterzsébet), időpontként a Genesis fordításának végén 1634 szeptembere szerepel. A kézirat javítási sajátosságai, a héber szavak írásmódja alapján biztos, hogy autográf kéziratról van szó. Ennek a felbecsülhetetlen értékű kéziratnak a közzétételére vállalkozott tehát a jelen kötet, ráadásul úgy, hogy csak igen csekély kiadási előzményekre támaszkodhatott: a 19. század végén Koncz József jelentetett meg kisebb mutatóanyagokat illetve Dán Róbertnek az erdélyi szombatosokkal foglalkozó könyve között részleteket. Dán Róbert Péchi-kutatásai jelentették a mostani tudományos kutatás kiindulópontját. Ugyanakkor Koltai Kornélia munkásságában is már volt előzménye ennek, hiszen 1999-ben ő tette közzé Péchi Simon *Pirqé ávot*-fordítását, és az ottani átírási és kiadási elvekre támaszkodhatott a mostani kiadás is.

A könyv bevezetésében a kutatási előzményekkel, a felhasznált szakirodalommal és a szövegközlésben követett, táblázatba foglalt hangjelöléssel ismertet meg a szerző. Ezt követi a kézirat bemutatása: felépítése, forrásai, írásjelhasználata. Itt például nagyon érdekes nyomon követni, hogy a szövelemző írásmód hogyan jelenik meg Péchi helyesírásában, különösen, ha tudjuk, ennek a korai képviselői mind az erdélyi tudománosság köréből kerültek ki, és mind erős héber kötődéssel rendelkeztek. Ebben a fejezetben egy igen izgalmas filológiai probléma megoldásának elveit is lefekteti a szerző.

A kiadás ugyanis többféle tudományterület művelői számára is forrásszöveggént szolgál, és a különböző területeknek

különböző szöveghűségi igényei vannak: nyelvészek számára például a betű-, sőt akár a grafémahű pontosság a kívánatos, a hebraisták, irodalmárok számára a szintagmaszintű ekvivalencia is elég, sőt, a túlzott részletesség akár zavaró is lehet. A kiadó ezért arra a nehéz feladatra vállalkozott, hogy kétféle átírásban is közölje a szöveget: egy mérsékelt konzervatív, betűhű és egy mai helyesírás szerinti modernizált változatban.

A következő fejezetekben a fordítás szövegét az eredeti héber Biblia szövegével összevetve vizsgálja a kiadó. Itt Péchi hébertudása, fordítási elvei, a fordítás zsidózó jellegének bizonyítása kerül elemzésre. Koltai Kornélia a Péchi-fordítást a legmodernebb fordítástudományi módszereket felhasználva, részletes, minden nyelvi szintre kiterjedő vizsgálatnak vetette alá. A tanulmányban két rövidebb szövegen keresztül (Genesis 5. és 12. fejezete) mutatja ezt be, ezekben ugyanis összesűrűsödik mindaz, ami Péchi fordítását általánosságban is jellemzi. A vizsgálatban az eredeti szöveg és a fordítás szövegét mondatról mondatra, szóról szóra veti össze a szerző, figyelembe véve a nyelven kívüli tényezőket is. Mivel azonban más keretek közt már elkészült egy hosszabb rész elemzése is, és az ottani eredmények egybevágtak a jelen kötetben közltekkel, ezeket bizvást általánosíthatjuk az egész szövegre. A fordítás részletes vizsgálatából az tűnik ki, hogy Péchi Simon hébertudása rendkívül magas fokú volt, a szöveget pontosan, félreértések nélkül fordítja, szorosan követve az eredetit. A fordítás jellegét a célja határozza meg: a laikus olvasók számára a szöveget hiánytalanul, minden részletével együtt kell közvetíteni. Ahol tehát az eredetihez képest változtat a fordító, például szinonimákat told be, annak érdekében teszi, hogy a szöveg érthetőbb legyen a befogadóknak, ugyanígy a referenciális elemek betoldása is a globális kohéziót biztosítja. A fordítás így talán terjedelmesebb lesz, mint az eredeti, de semmit sem hagy homályban. Péchi a forrásnyelvi reáliákat is precízen átülteti, filológiai pontossággal. A fordítás vizsgálata kétségtelenül bizonyítja, hogy Péchi igyekezete arra irányul, hogy laikus közönsége számára is minden részlet pontosan érthető legyen, semmi ne vesszen el. Fordítása egyúttal tanítás és ismeretterjesztés is. Ugyanakkor a fordítás stílusa szépen illeszkedik a magyar pro-

testáns bibliafordítási hagyományba, így például a passzív igealakok meghagyása és más stílusjegyek Károli fordításához is kapcsolják Péchi szövegét.

Külön figyelemre méltóak Koltai kutatásának a fordításban szereplő héber fonémaállományra és a tulajdonnevek átírására vonatkozó megállapításai, amelyek szépen alátámasztják a külső életrajzi források adatait. Tudjuk, hogy Péchi Konstantinápolyban töltött hosszabb időt, és az ottani szefárdi zsidók körében sajátította el a héber nyelvet. Ezt bizonyítja az a transzskripció, transliterálási gyakorlat, amelyet a héber tulajdonneveknél alkalmazott, és amely gyakorlatilag megegyezik a tudományegyetemen ma használt, szintén a szefárdi hagyományon alapuló gyakorlattal, amint ezt a mű kiadója egy táblázatban is összesíti. A szefárdi hagyományhoz kötődés azért is különösen érdekes, mert a korabeli, 17. századi erdélyi és nem erdélyi magyar tudós elit hébertudását általában német és holland egyetemeken tökéletesítette, így az askenázi-európai hagyománnyal ismerkedett meg.

A bibliai szöveghez Péchi kommentárokat is írt, ezek kiadására a jelen szövegkiadás nem vállalkozhatott. Míg a fordítás a laikus gyülekezeti tagokhoz szólt, a kommentárok a tudós elit számára is páratlan értékkel bírtak. A források közt a legfontosabb a *Biblia Rabbinica Magna*, Péchi ebből jut hozzá a maszorétikus szöveghez, és számos középkori héber kommentárt is innen ismer. De jelen van a protestáns Sebastian Münster *Hebraica Bibliája* is, vagyis Péchi mélyrehatóan ismerte és felhasználta az európai hebraisztika képviselőinek munkásságát is. Ugyanakkor az arámi Biblia-fordításokat, a targumokat is hasznosítja forrásként. Természetesen jelen van a klasszikus görög–latin hagyomány is: a kommentárba szövegnél Aristotelés, Platón, Vergilius, Flavius Josephus könyvei. A keresztény humanistákat, így Erasmust is felhasználja, a reformáció nagyjainak, Luthernek, Kálvinnak a gondolatait is idézi, s gyakran vitába is száll velük. Péchi kommentárjaiban összefonódik egymással a zsidó, a keresztény humanista, a reformata hagyomány, páratlan érdekességű egyedi kulturális kontextust hozva létre. Ez a kulturális összetettség jellemzi az erdélyi szombatos vallásosságot, a domináns vonulat azonban természetesen a zsidó. Ezt mutatja a fordítás szövege is, és a zsi-

dózó jelleget a legvilágosabban az bizonyítja, hogy Péchi a szöveget parasáakra, vagyis a zsinagógai heti olvasmányoknak megfelelő szakaszokra osztotta. (Igaz, ezeknek a kezdetét sokszor nem a bibliai főszövegben, hanem a kommentárokból jelöli meg.)

Péchi fordítása ugyanakkor a középmagyar kor nyelvemléke is, az erdélyi magyar nyelvhasználat lenyomata. Koltai Kornélia külön fejezetben foglalja össze Péchi szövegének archaikus és népnyelvi sajátosságait, választ keresve arra, kimutathatóak-e az erdélyi szombatosághoz köthető nyelvi jellegzetességek. Megvizsgálja a szöveg hangtani és lexikális sajátosságait, és ami a legfontosabb: táblázatban összesíti azokat a fordítási automatizmusokat, amelyek megkülönböztetik ezt a Biblia-fordítást a többi korabeli magyar változattól, az általában szokottól. Az egyedi vonások összesítésén túl a vizsgálat másik fontos tanulsággal is jár: itt is kiderül, hogy Péchi nem a tudós elitnek, hanem a szombatosok szaporodó gyülekezeteiben levő egyszerű embereknek szánta fordítását: az ő székely nyelvjárásukon, tájszavaikat megőrizve viszi közel hozzájuk a Biblia szövegét.

Koltai Kornélia könyve, szövegkiadása és kutatása rávilágít arra, hogy a magyar szellemtörténetben milyen fontos szerepe van a héber hagyományoknak, és nem csak az olyan nyilvánvaló esetekben, mint a vallási irányzatok. A 17. századi magyar irodalomtörténet és grammatikátörténet értelmezéséhez elengedhetetlen annak a befolyásnak a feltérképezése, amelyet a héber hagyomány jelent. Telegdi Zsigmond és Dán Róbert úttörő alapvetésén túl eddig alig történtek ilyen vizsgálgódások. Pedig például a korai magyar nyelvtanok kategóriarendszere és fogalomkészlete egyszerűen értelmezhetetlen kizárólag a klasszikus görög–latin hagyományra támaszkodva, a héber nyelvészet eredményeinek ismerete nélkül. Hiszen éppen a latinizált héber grammatika kategóriáinak továbbfejlesztése tette lehetővé a magyar nyelv pontosabb leírását. A magyar tudománytörténet sokat köszönhet annak, hogy Koltai Kornélia személyében olyan képzett szakemberre talált, aki ezen a régi hiányon segít: közreműködésével válhattak világossá a 17. századi protestáns magyar grammatikusok nyelvszemléletének héber gyökerei, így például Komáromi Csipkés György vagy Tótfalusi Kis Miklós esetében.

Közös feladat tehát a tudományos területék együttműködése ennek a szellemi vonalnak a feltárásában. Van azonban ennek a kiadásnak egy olyan oldala is, amelyről eddig nem esett szó. Arról az esztétikai művészi élményről van szó, amelyet Péchi fordítása önmagában jelent, az akkori olvasónak éppúgy, mint a mainak. Ezt az ismertetést tehát egy ilyen gyönyörű részletnek az idézésével szeretném zárni (*Exodus / Mózes II. könyve*, 2. fejezet – a modernizált helyesírású részlet a kötet 206–207. oldalán található), hogy megérinthesen bennünket majd négy évszázad múlva is a szöveg szépsége, mely Koltai Kornélia jóvoltából immár sokunkhoz eljuthat.

Vladár Zsuzsa

1. Azonban [---] elmene egy Lévi házából való firfiú és elvevő a Lévi leányát. 2. És fogada az asszony, és fiat szüle, és látván, hogy jó (gyermek) volna, elrejté azt három holnapig. 3. És mikor tovább nem rejtegethetné, vön az számára egy nádból (csinált) ládácskát, melyet enyvel s fenyőviasszal békenvén, beléje helyezteté a gyermeköt, és [---] tevő azt a sűrű nádasba, a folyóvíz partján. 4. És ott áll vala távol az ő nénje, hogy tudhatná, mint lenne annak dolga. 5. Azonban alájöve a Paroh leánya, hogy a folyóvízben firednék, és az ő leányi sétálnak vala a vízparton, és látván a ládácskát a sűrű nád között, küldé szolgálóját, és fölve[te] azt. 6. És fölnyitván, meglátá a gyermeket, és íme, az ifjú sír vala, és szánakodván rajta, mondá: A zsidók gyirmöki közzül való ez. 7. És mondá a nénje a Paroh leányának: Elmenjek-é, hogy híjak teneked egy szoptatós asszont a zsidó asszonyok közzül, hogy szoptassa teneked ezt a gyermeköt? 8. És felelé annak a Paroh leánya: Menjél. És elmene azért a leány, és elhívá a gyermeknek anyját. 9. Kinek mondá a Paroh leánya: Vidd el [ezt a] gyermeket, és szoptassad őtet énszámomra, és én megfizetem a te bérödet. És fölvevő az asszony a gyermeköt, és szoptatá (nevelé) őtet. 10. [Föl]neveködék azért a gyermek, és bevivé őtet a Paroh leányához, és lön annak (fogadott) fia, és hívatá annak nevét Mosesnek, mert úgymond, a vízből vontam őtet ki. 11. És lön azokban a napokban. Naggyá neveköd[ven] Moses, kimene az ő atyjafiaihoz, hogy látná az ő rabotájokat; holott láta egy egyiptusi firfiat, [ki] ver [vala] egy zsidót az ő atyjafiai közzül. 12.

És idestova szömlélvén, mikor egy embert sem látna, megölé az egyiptiust, és elrejté ott a fővenben. 13. És mikor másodnapon is kiment volna, íme, két zsidó firfiak veszeködnek vala. [---] És mondá a gonosz-biknak: Miért veröd a te felebarátodat? 14. Felelé az: Kicsoda tött tégedet fejedelem-emberré vagy bíróvá mirajtunk? Valljon-s [---] te nem az én megölésömre mondod-é ezt, miképpen, hogy tegnap megöléd amaz egyiptiust? És megfélemlék Moses, mondván: Nyilván kitudatott az a dolog. 15. És meghallá Paroh ezt a szót, és keresé [---] Mosest, hogy megöletné. Elfuta azért Moses Paroh előtt, és lakék Midjan földében, és leüle egy kút mellet.

16. Vala pedig a Midjan papi fejedelmének hét leánya, kik odajövének és vizet mervén, megtöltik az ivóvályukat, hogy megitatnák az ő atyjok juhait. 17. Azonban eljutván a pásztorok, elkergetik onnat őket. De Moses mellettek támadván, megsegíté őket, és megitatá azoknak juhokat. 18. Kik mikor Reúélhez, az ő atyjokhoz mentek volna, mondá az nékik: Miképpen jöhetetők már meg illy hamarsággal? 19. Kik felelének: Egy egyiptusi ember mente meg minket a pásztorok kezéből, de még vizet merítvén meríte is nekünk, és megitatá a juhokat. 20. Ki mondá az ő leányinak: Hova lőn az az ember? Miért hadtátok el azt az embert? Hijátok ide őtet, hadd egyék kenyere-

ret [---]. 21. Tetszék azért Mosesnek, hogy laknék annál az embernél, ki Ciporát, az ő leányát adá Mosesnek. 22. És az fiat szüile, s hívá annak nevét Gersomnak, mondván: Mert jövevény voltam én az idegen földön. 23. És lőn azokban a sok napokban, hogy meghalna az Egyiptusnak királya. Felfohászokodának az Iszraél fiai a szolgálát miatt, és föl is kiáltának, és fölmene az ő kiáltások az Istenhez a (nagy) szolgálát miatt. 24. Meghallá azért az Isten az ő fohászokodásokat, és megemlékőzék az Úristen Ábrahámmal, Ichakkal, Jaakobbal kötött frigyéről. 25. Megtekinté [---] Isten az Iszraél fiait, és jól megtudá az Isten (minden állapotjokat.)

BESZÁMOLÓ AZ ÓKOR KULTURÁLIS KÖZHASZNÚ ALAPÍTVÁNY 2010. ÉVI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

1. Az alapítvány megalakulása, közhasznúvá válása és működése

Az ÓKOR KULTURÁLIS KÖZHASZNÚ ALAPÍTVÁNY (a továbbiakban ÓKKA) mint Ókor Kulturális Alapítvány 2004. november 18-án alakult azzal a céllal, hogy elsegítse az ókori kultúra magyarországi kutatását és megismertetését. Kiemelt céljai közé tartozik a 2002 óta megjelenő *Ókor* folyóirat folyamatos működésének és megjelentetésének biztosítása.

A szervezetet a Fővárosi Bíróság 2005. január 5-én vette nyilvántartásba, a döntés 2005. február 5-én emelkedett jogerőre. Az alapítvány 2008. április 15-én vált közhasznúvá. Az erről szóló határozat 2008. május 7-én emelkedett jogerőre.

Az alapítvány tényleges tevékenységet 2005 júliusa óta végez.

Az alapítvány kuratóriumának elnöke Dr. Ferenczi Attila, tagjai Dr. Kalla Gábor, Dr. Kárpáti András, Dr. Kendeffy Gábor és Dr. Németh György.

Az ÓKKA bankszámláját a Raiffeisen Bank Zrt. kezeli. Bármiféle pénzmozgás két aláíráshoz kötött; a két aláíró Dr. Ferenczi Attila, a kuratórium elnöke, és Böröczki Tamás, két kuratóriumi tag írásbeli felhatalmazása alapján az alapítvány jelenlegi ügyvivője. Az ÓKKA könyvelését megbízási szerződés alapján az OPTI-TOP Bt. (1091 Budapest, Ifjúmunkás u. 10.) végzi.

2. A támogatások és azok felhasználása. Az alapítvány tevékenysége 2010-ben

Az ÓKKA bevételei 2010-ben

előfizetői díjak, lapértékesítés:	1 123 E Ft
az adó 1%-os felajánlásából:	270 E Ft
egyéb támogatásokból:	–
Összes bevétel:	1 393 E Ft

Az alapítvány az előfizetői díjakból és az 1%-os felajánlásokból származó bevétel túlnyomó részét az *Ókor* folyóirat 2010-es megjelentetésére fordította (nyomdaköltség és szerkesztői honorárium formájában). Az alapítvány emellett az előfizetésekből fedezte a megrendelt lapszámok egy része postázásának költségét, valamint a könyvelés, illetve a honlap frissítésének díjait. A tartalékként megmaradt összeget az alapítvány a tervek szerint az *Ókor* folyóirat 2011-es megjelentetésére fordítja.

A kuratóriumi tagok nem részesültek anyagi juttatásban, de az *Ókor* szerkesztősége a kuratórium minden egyes tagjának eljuttat egy példányt valamennyi megjelent lapszámból.

A vagyon felhasználását a számviteli egyszerűsített éves beszámoló tartalmazza. Az ÓKKA cél szerinti juttatásban nem részesült.

Az ÓKKA fő tevékenysége 2010-ben is az *Ókor* folyóirat megjelentetésének elősegítésére irányult. Ennek keretében az alapítvány anyagi támogatásban részesítette a lap szerkesztőségét, illetve hozzájárult a lap kiadásának költségeihez. A lapot megjelentető Gondolat Kiadó az alapítvánnyal kötött szerződésnek megfelelően 2010-ben is az ÓKKA-ra bízta a lap előfizetőinek nyilvántartását és az előfizetési díjak kezelését. Az alapítvány kuratóriuma rendszeresen konzultált a szerkesztőséggel az *Ókor* népszerűsítésének, illetve az olvasókhöz való eljuttatásának lehetőségeiről.

Az ÓKKA a kuratórium döntése alapján, alaptevékenységével összhangban 2010 folyamán részt vett a májusban Pécsen megrendezésre került X. Magyar Ókortudományi Konferencia lebonyolításában (részvételi díjak begyűjtése, kezelése és a beérkezett díj összegének erejéig a konferencia költségeinek fedezése).

Budapest, 2011. március 1.

Az Ókor Kulturális Közhasznú Alapítvány kuratóriuma:
Dr. Ferenczi Attila (elnök), Dr. Kalla Gábor, Dr. Kárpáti András,
Dr. Kendeffy Gábor, Dr. Németh György